

Od XIII do XX wieku Olkusz słynął z eksploatacji bogactw mineralnych. Trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, kiedy powstały pierwsze mapy i plany związane z górnictwem i hutnictwem olkuskim. Najstarszy zachowany przekaz ikonograficzny pochodzi z 1750 r.

Pierwsze informacje źródłowe dotyczące Olkusza związane są z górnictwem. Od XIII aż do XX wieku miasto słynęło z eksploatacji bogactw mineralnych, przede wszystkim rud ołowiu z domieszką srebra. Okres jego największej świetności przypada na XIV i pierwszą połowę XV w. Łączył się on najściślej z wydobyciem rudy ołowiu oraz z wytopem ołowiu i srebra. Ówczesni władcy polscy, Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki, przejawiali duże zainteresowanie miastem królewskim Olkuszem i jego bogactwami. Najprawdopodobniej w czasie panowania Kazimierza Wielkiego i przy jego wsparciu finansowym zbudowano mury miejskie. W 1402 r. Olkusz znacznie poszerzył swoje posiadłości ziemskie, kupując sąsiadujące z nim od południa i południowego zachodu trzy wsie: Żuradę, Witeradów i Starczynów.

W średniowieczu zasadniczą część złóż galeny (siarczku ołowiu, zawierającego domieszki srebra) znajdowała się w granicach dóbr miejskich. Złóża wychodziły także na obszar starostwa rabsztyńskiego w Pomorzanach, dóbr biskupich w Bukownie oraz dóbr szlacheckich w Bolesławiu. W wyniku prowadzonych poszukiwań odkrywano nowe złoża, również na terytorium przedmiejskim, w ogrodach. Kolejne szyby nie ominęły także Starego Olkusza.

Od XIV w. gospodarcza rola Olkusza wykraczała daleko poza granice kraju. Większość ołowiu była eksportowana nie tylko do krajów sąsiednich, ale do Europy Środkowej i Zachodniej. Stworzone tu polskie prawo górnicze było naśladowane także poza granicami kraju, i tak na przykład ordynacja Ludwi-

Olkusz – obraz kartografa

HENRYK

„Profil gór olkuskich, które koło miasta ku północy dają się widzieć”, 1761, D. Deutsch, kopia: [1810-

ka XI dla górnictwa francuskiego z 1471 r. zalecała posługiwanie się wzorami polskimi. Apelacyjny sąd górniczy w tym mieście nazywany był Najwyższym Sądem Górniczym w Polsce.

W XV w. Olkusz stał się drugim w Polsce – obok Wieliczki i Bochni – ośrodkiem techniki górniczej. Tutaj oraz w Trzebini najwcześniej i na dużą skalę stosowano urządzenia odwadniające kopalnie. Ponadto rozwijała się technika górnicza i hutnicza, działali konstruktorzy i wynalazcy.

U schyłku XV w. w olkuskim górnictwie wystąpiły trudności spowodowane wyczerpywaniem się płytko położonych złóż i koniecznością eksploatacji mocno zawodnionych pokładów znajdujących się na głębokości 40-70 m. Dopiero zmiana

w systemie odwadniania miejscowych złóż umożliwiła w drugiej połowie XVI w. pozyskiwanie rudy ołowiu zawierającej znaczne ilości srebra. Pozwoliło to z kolei na założenie w Olkuszu mennicy królewskiej. W latach 1578-1601 z miejscowego srebra oraz dowożonego surowca bito w niej talary, dwutalary, półtalary, trojaki i szelągi.

Ponowne zahamowanie rozwoju miasta nastąpiło w połowie XVII w. Ówczesny kryzys gospodarczy Olkusza związany z ogólnymi zmianami w ekonomice i ustroju społeczno-politycznym Rzeczypospolitej doprowadził do upadku większości miast polskich. Próbę odbudowy olkuskiego górnictwa i hutnictwa podjęto dopiero po wstąpieniu na tron Stanisła-

ficzny miasta górniczego

BARTOSZEWICZ

1820], fragment mapy

wa Augusta Poniatowskiego. Powstało wtedy kilka projektów odbudowy kopalń i hut (w 1777 r. pracowało 10 z nich). W 1779 r. założono w tym celu spółkę akcyjną – Kompanię Kruszcową Olkuską. Nie przyniosło to jednak spodziewanych rezultatów. Odbudowano tylko 2 szyby, odwadniając je do głębokości 34 m. Od 1783 r. zarzucono prace podziemne, a rudę wydobywano tylko z warstw powierzchniowych. W okresie przejściowej okupacji pruskiej Olkusza (1794-96) w mieście i jego okolicach prowadzono intensywne poszukiwania górnicze. Ponowne wysiłki na rzecz zwiększenia wydobycia ołowiu olkuskiego podjęli po 1796 r. Austriacy. Prace w tym zakresie były kontynuowane także w okresie Księstwa Warszawskiego.

W tym czasie w olkuskim rejonie górniczym oprócz ołowiu wydobywano także rudę cynku (galman). Trwająca od początku XIX w. europejska kariera cynku spowodowała, że w Królestwie Polskim doby konstytucyjnej okęg olkusko-siewierski stał się terenem intensywnych prac wydobywczych.

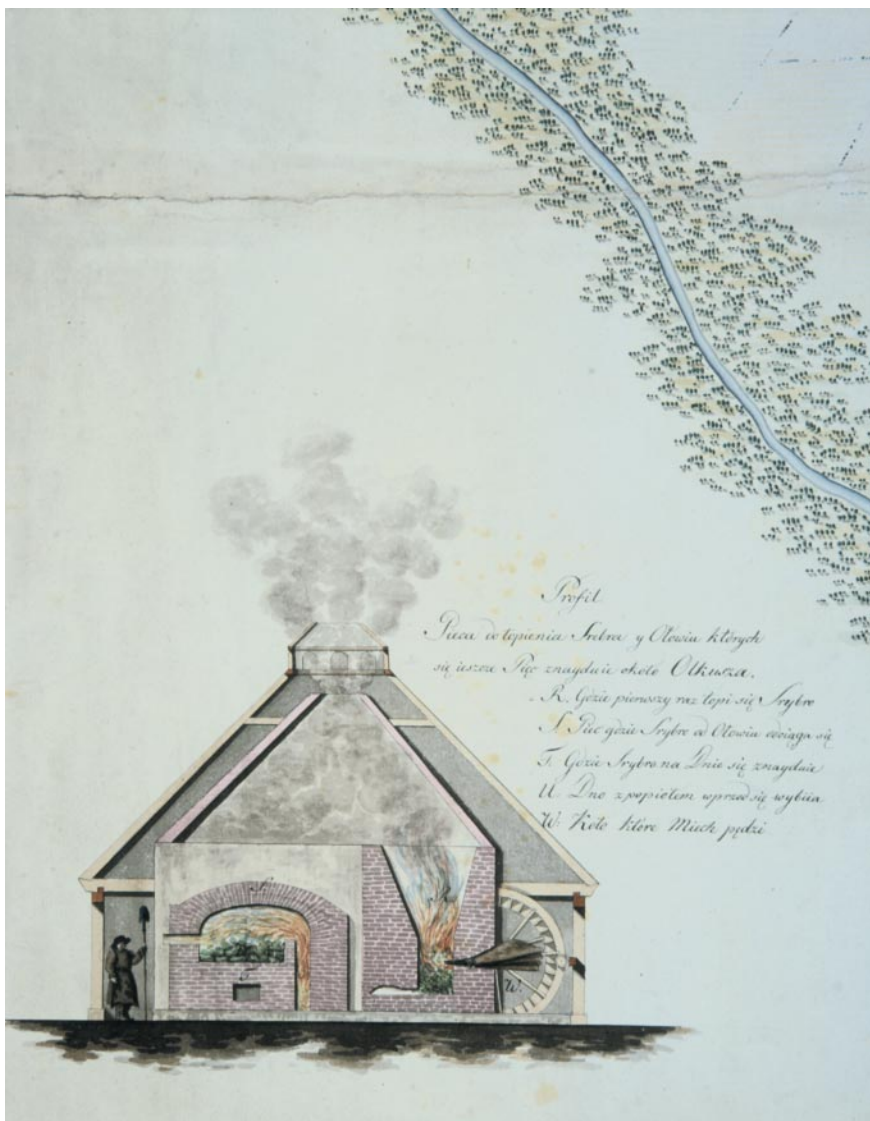
Po 1831 r. dotychczasowe inwestycje w górnictwie i hutnictwie olkuskim ulegały stopniowemu ograniczeniu. Najtrudniejszy okres dla gospodarki Olkusza i okolic rozpoczął się po powstaniu styczniowym. Restrykcje carskie, m.in. pozbawienie praw miejskich wszystkich ośrodków powiatu olkuskiego z wyjątkiem Olkusza, nie sprzyjały rozwojowi tego regionu. Korzystne zmiany w gospodarce powiatu nastąpiły dopiero w związku z budową ko-

lei. Pomimo to przed 1914 r. obszar ten nie należał do regionów ekonomicznie rozwiniętych i ciążył do pobliskiego Zagłębia Dąbrowskiego.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, kiedy powstały pierwsze mapy i plany związane górnictwem i hutnictwem olkuskim. Najstarszy zachowany przekaz ikonograficzny dotyczący Olkusza pochodzi z 1750 r. Jest to panorama miasta z jego herbem, nieznanego autora. W 1761 r. Daniel Deutsch, geometra królewski doby saskiej uczestniczący w pracach kolejnej komisji zajmującej się badaniem stanu zniszczonych kopalń i hut olkuskich, wykonał trzy wielkoskalowe mapy: trzyarkusową „Mappę od pozycji Olkusza”, pięcioarkusową „Grudd-Riss lub Mapa około miasta Olkusza” i pięcioarkusową „Profil gór olkuskich, które koło miasta ku północy dają się widzieć”. Na początku XIX w. Jan Thomas, oficer Biura Topograficznego Korpusu Inżynierów Wojskowych, sporządził ich kopie, z których druga (AGAD, Zb. Kart. 565-9) i trzecia (AGAD, Zb. Kart. 565-8) zachowały się do dzisiaj w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Kopię „Grund-Riss” wykonano na 1 arkuszu papieru o wymiarach 293 x 72 cm, wielobarwną techniką rękopiśmienną w skali ok. 1:2760. Na mapie tej zaznaczono 400 zapadłych szybów oraz 5 hut, a w lewym dolnym rogu mapy umieszczono wielobarwny rysunek „Profil pieca do topienia srebra i ołowiu”.

Kolejne mapy związane z górnictwem olkuskim powstały w okresie stanisławowskim, kiedy podjęto aktywne działania na rzecz odbudowy kopalń i hut w tym rejonie. W 1769 r. miernik Rensch wykonał mapę Olkusza i okolic zawierającą informacje o ówczesnym górnictwie i hutnictwie olkuskim. Następną mapę Olkusza i jego własności ziemskiej w skali ok. 1:5600 sporządził w 1787 r. geometra przysięgły Jego Królewskiej Mości Andrzej Okniński (AGAD, Zb. Kart. 507 7). Jest to dzieło wielobarwne, znacznych rozmiarów (222,5 x 201 cm), o bardzo bogatej treści, przede wszystkim zawierające podziały własnościowe, sieć komunikacyjną, hydrograficzną oraz informacje o hutach.

Zachowały się również mapy Olkusza i jego okolic z końca XVIII w. sporządzone w związku z poszukiwaniami górniczymi prowadzonymi przez austriackie władze okupacyjne. W zbiorach AGAD znajdują się trzy prace z 1797 r. Pierwsza z nich to

mapa Olkusza i terenów na południe od niego w skali 1:72 000, sporządzona wielobarwną techniką rękopiśmienną; jest ona kopią opracowania z 1796 r. (AGAD, Zb. Kart. 320-72). Druga, w skali 1:60 000, jest z kolei kopią mapy noszącej tytuł „Detail der Gegend zwischen Krakau und Pillica”, wykonanej w 1790 r. przez inżyniera Michaëla Votěsky’ego (AGAD, Zb. Kart. 320-69). I wreszcie „Idealplan eines Theils des Olkuscher Bezirks” – jedyne z tej grupy map dzieło oryginalne, sporządzone przez Erazma Fryderyka Klemensiewicza wielobarwną techniką rękopiśmienną w skali 1:111 500. Na planie tym zaznaczono stare kopalnie ołowiu oraz pokłady węgla kamiennego (AGAD, Zb. Kart. 320-65).

Z okresu nieco późniejszego, bo z przełomu XVIII i XIX w., pochodzi mapa terenu na północ od Olkusza w skali 1:70 000 wykonana przez nieznanego autora wielobarwną techniką rękopiśmienną (AGAD, Zb. Kart. 127-8). Spośród kilku map związanych z Olkuszem i jego okolicami powstałych w okresie Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej i przechowywanych w zbiorach Archiwum na uwagę zasługuje jedynie mapa w skali 1:170 000 ściśle związana z bogactwami mineralnymi tego regionu i ich eksploatacją. Sporządzona została w 1820 r. przez J. Skalskiego wielobarwną techniką rękopiśmienną (AGAD, Zb. Kart. 565-17).

Natomiast za najcenniejsze należy uznać wspomniane wyżej działania w zakresie kopiowania XVIII-wiecznych map wielkoskalowych Olkusza, spośród których szczególnie interesująca jest kopia „Profilu gór olkuskich...” Daniela Deutscha. Jest to przekrój sztolni Pileckiej w Olkuszu z umieszczoną nad nim panoramą miasta, piękne wielobarwne dzieło kartograficzne, dostarczające dużo wiedzy nie tylko o budowie XVIII-wiecznych kopalń i o ówczesnych metodach eksploatacji rudy ołowiu, ale także o wyglądzie miasta Olkusza na początku lat sześćdziesiątych XVIII w. ■

„Grund-Riss lub Mappa około miasta Olkusza, gdzie przedtem srebro kopano z szybków”, 1761, D. Deutsch, kopia: [1810-1820], J. Thomas.

Na górze fragment mapy przedstawiający miasto Olkusz i jego okolice,

Poniżej rysunek umieszczony w lewym dolnym rogu mapy pt. „Profil pieca do topienia srebra i ołowiu, których się jeszcze pięć znajduje około Olkusza”